

FARKAS ATTILA MÁRTON – MUND KATALIN

Rekviem egy elveszett mítoszért

A Hamvas-kultusz

“Soha a társadalom hasznos tagja nem voltam, munkámat, amit reám bíztak, nem végeztem el, fizetésemet nem szolgáltatam meg, és volt idő, amikor ebből erényt is akartam csinálni. Nem lehet, mint a regényekben, a társadalom romlottságára hivatkozni. És könnyű lenne azt állítani, hogy apró bűnöcske ez azon a kolosszális szemétdombon, ami ma itt a világ. Ilyesmi tilos. A hétköznapi egyszerű munkája mindenre kötelező, és senki sem igazolhatja magát a tehetség privilégiumával. Tény, hogy dolgozni kizárólag csakis kenyérkereső munkám rovására tudtam, elsikkasztott időből, és kénytelen voltam ebből az erkölcsi deficitből élni. Nem mentem magam azzal, hogy a munka, amit végeztem, nem volt elismert hivatás, és itt, különösen ma, általában mindenki jól megfizetett szolga akart lenni, sőt, ami még ennél is több, illegitim volt, és magyarázatra szorult. Nem panasz, helyszínrajz. Az sem mentség, hogy a többi még kevesebbet dolgozott, csak a napot obligát módon lopta, pletykával, újságolvasással, tízóráival, vagyis hivatalnoksággal. Olvastam és könyveket kivonatoltam és jegyeztem a magam számára, mialatt rajtam kívül mindegyik konvencionális módszerekkel szabotált.

Nem mentség, még csak nem is enyhítő körülmény, hogy minden időben mindennemű egzakt munkára alkalmatlan voltam. Ennek erős aszociális jellegével tisztában vagyok, mert ez annyit jelent, hogy nem tudom komolyan venni. Nem szeretném, ha ezt konfesszióknak tartanák. ... Többször azzal ámítottam magam, hogy olyan szociálisan felhasználhatatlan vagyok, mint Csuang-ce görcsös fája. ...

Egyetlen kivételes két évtől eltekintve soha teljesen munkámnak nem éltem, és nem élhettem, csak maradékból, néha félórából, néha tíz percből, néha egy délutánból, amit elloptam. Ezért egzisztenciám alapjaiban az állandó tisztázatlanság és tisztátalanság. A dolgokkal nem tudtam szembenézni, el voltam foglalva rossz lelkiismeretemmel, és nem voltam képes másra, mint hogy tehetségemen élősködjem. Ez a szubegzisztencia legelső ismertetőjele, az önmagán (konstellációján) való parazitizmus.”¹

(*A Hamvas-legenda*) Hamvas Béla. Annak idején a legtöbben először egy ismerősüktől hallották ezt a nevet, ahogyan ennek az esszének az írói is. “Ismered a legnagyobb magyar filozófust?” — kérdezték. Nemsokára

kiderült, hogy a magyar irodalomnak ez a különleges alakja valóságos kultikus tiszteletnek örvend bizonyos körökben. E nevet és életművet minden magát valamire tartó embernek illik, sőt, majdhogynem kötelező ismernie. Akkoriban úgy éreztük, mintha egy titkos társaságról szerezni tudomást Hamvas Béla kapcsán. Egyikünk tíz évvel ezelőtt egy baráttól kapta gépelt-fénymásolt formában az első Hamvas-írást, a *Scientia Sacrat*, másikunk jó tizen-egynéhány éve kacérkodni kezdett a buddhizmussal, s így találkozott Hamvassal. Az akkori Magyarországon ugyanis az olyan obskúrus dolgokkal való foglalatosság, mint amilyenek a buddhizmus is számított, nem nélkülözhetette Hamvas Bélát, pontosabban: a hamvasi világképet.²

Egyébként az a barát, aki a *Scientia Sacrat* beszerezte, amolyan művelt, félig-meddig értelmiségi létet folytató városi munkásember volt. Először szakmunkásképzőt végzett, s asztalos lett, majd egy szerencsés véletlen összehozta egy német mesterrel, akitől kitanulta a barokk cseballók készítésének minden csínját-bíját. Minthogy egész Európában alig néhányan tudnak ilyen hangszert készíteni, évente egyszer dolgozott egy hónapot, s az eladott hangszer árából élt a következő évben. Rengeteg ideje volt tehát, s amolyan “szellemi dolgokkal” foglalkozva múlathatta. Ő is egyike volt azoknak a figuráknak, akik sajátos társadalmi réteget, illetve szubkultúrát alkottak a késő Kádár-korszakban, s akiknek jó része Hamvas Béla eszméinek hatása alá kerülve tudott ideológiát kovácsolni életmódjához.

Az elmúlt két évszázad irodalomtörténetében akad néhány olyan alkotó, akinek valóságos kultusza alakult ki halála után (vagy akár még életében). Hamvas nem igazán sorolható közéjük. Kultusza más természetű és minőségű, mint Shakespeare-é, Goethéé vagy Petőfié. Ő olyan író, aki egyben vallásalapító, próféta is. Ebből a szempontból leginkább Tolsztojjal rokon figura, némileg talán Rousseau-val is, főleg azért, mert mindannyian saját modern koruk és kultúrájuk ellen lázadtak, s a kiutat az ősbibében vélték megtalálni. Hamvas személye körül nem csupán mitológia és rajongók köre, hanem egy egész szubkultúra is kialakult. Az utóbbi pedig egyaránt volt kortünet, életeszmény, ideológia, sőt, a késő Kádár-korszak amolyan láttelele.

Írásunkban természetesen nem Hamvas munkásságát kívánjuk bemutatni — erről immáron rengeteget olvashatunk —, inkább azt a szellemi közeget, amelyben sokak prófétája lett, s azt az időszakot, amelyben a “hamvasizmus” a virágkorát élte. Ez az időszak a hetvenes évek vége és a nyolcvanas évek, habár ennek a “mozgalomnak” a kulturális gyökerei egészen a hatvanas évekig nyúlnak vissza. Érdekes módon maga a jelenség viszonylag ismert, a téma mégis kutatatlan és feldolgozatlan, és sajnálatos tény, hogy nem születtek róla szociológiai vagy antropológiai írások.³ Figyelemre méltó, hogy a Hamvas életéről és munkásságáról szóló művek, valamint a munkásságával foglalkozó irodalomtörténeti esszék többsége — jóllehet többnyire személyes

visszaemlékezések — nem nagyon szolgál információval az akkori társadalomról, a Hamvashoz kapcsolódó kultuszt ellenben nagyszerűen tükrözi.⁴

Ha meg akarjuk ismerni (és főként érteni) ezt a világot, természetesen magával Hamvassal kell kezdenünk, hiszen ő a minta, a követendő példa, amelyre ez a világ alapult. Hamvas Béla 1897-ben születik Eperjesen, evangélikus lelkészi családban. Tanulmányait Pozsonyban és Budapesten folytatja, majd a *Budapesti Hírlap* munkatársa, később a Fővárosi Könyvtár tisztviselője. Kerényi Károllyal együtt megalapítja a Szigetkört. Ebben az időben több száz írása jelenik meg nívós irodalmi és társadalomtudományi folyóiratokban. Az első és a második világháborúban katonai szolgálatra hívják be. A fronton is olvas, nyelveket tanul, s alkalomadtán Chopint vagy Schumannt zongorázik a katonáknak. A harctéri tapasztalatok döbbsen rá arra, hogy “az élet az adott formájában nem élhető”. Keresni kezdi tehát azt, “mit kell tenni, hogy eredeti, romlatlan állapotát újra elnyerje”.⁵ Lakását 1944-ben bombatalálat éri, életművének nagy részét kitevő kiadatlan kéziratok majdnem mind megsemmisülnek. 1948-ban megfosztják állásától, előbb földművesként keresi kenyerét, majd 1964-ig vidéki nagyberuházásokban (Tiszapalkonyán, Inotán) előbb segédmunkásként, később raktárosként dolgozik. Értelmetlen és megalázó feladatokat végez, naponta konfrontálódik a vezetőséggel, s csak titokban, hajnalonként vagy lopott percekben végezheti azt, amit igazán szeret. Ebben az időszakban tanul, olvas, jegyzetel, barátaival levelez, szemlélődik és gondolkodik. “Amikor raktárossáig »felvitte«, megtörtént, hogy rajtakapták, mint a rossz nebulót, amint a belépő elől a szanszkrit nyelvkönyvet hirtelen a fiókba tolja.”⁶ Emellett folytatja a negyvenes években megkezdett, az “Ősök Nagy Csarnoka” gyűjtőcímű ősi szent könyvek fordítását és kommentálását is. 1968-ban hal meg Budapesten.

Első pillantásra jellegzetes kelet-európai életút Hamvasé, hiszen sok más üldözött értelmiségi kortársához hasonlóan ő is margóra kerül, nem publikálhat, segédmunkásként dolgozik. Velük ellentétben azonban Hamvas misztikus figurává vált, amolyan keleti típusú szakrális mesterré. Életének egy-egy mozzanata úgy jelenik meg a különféle visszaemlékezésekben, mint egy zen-koan vagy egy szentnek a legendája. Koanra emlékeztet például az az eset, amelyet Hamvas özvegye, Kemény Katalin mesélt el. Férje Tiszapalkonyán két hinduval találkozott, “akik arra a kérdésre, mi a véleményük a marxizmusról, röviden annyit válaszoltak: »Nincs benne a Vedantában«”.⁷ Szent legendára emlékeztet Szőcs Géza Hamvashoz írott versének ajánlása: “1955-ben egyetlen ember élt Magyarországon, aki Hérakleitossszal, Buddhával, Lao Ce-ve és Shakespeare-rel mindenkik anyanyelvén nemcsak beszélgetni, hanem beszélni is tudott volna. Ha az emberi szellem e négy prófétája Tiszapalkonyán szállt volna le a repülőről, s ha megszólították volna az első munkást, s az épp Hamvas Béla lett volna, s miután három éjszakát átbeszéltek volna vele (nappal ugyanis Hamvasnak maltart kellett volna

hordania, de lehet, hogy vendégei segítettek volna neki) — nos, vajon mit gondoltak volna akkor ezek arról: ha ebben az országban ilyen egy segédmunkás, vajon akkor milyenek lehetnek az ország írástudói?”⁸

Mégis mi az, amitől mássá vált ez az életút, mint a történelem által megtiport többi kortárs intellektuelé? A válasz az életműben keresendő. Hamvas élete pedig elvászthatatlanul egygé vált életművével, azaz — akarva-akaratlanul — amiről írt, annak megfelelően élt. S hogy a legenda teljes legyen: bizony, sokszor nem a maga akaratából. Vagyis beteljesült rajta saját írása.

Mi is ennek az életműnek a lényege? Az írásművekben mindenekelőtt bizonyosfajta okkult, misztikus tudás jelenik meg, s ne feledjük: Hamvas elsősorban ennek révén lett közismert. Ez, persze, egymagában még nem minden, hiszen okkultista, misztikus szerzők műveinek garmadája mindenkor megjelenik a könyvesboltok polcain, ám ők messze nem tettek akkora hatást az olvasókra — főleg arra az értelmiségi rétegre, amely Hamvas-hívó lett. E szerzők többségétől Hamvas minőségileg különbözik. Nála ugyanis e témák irodalmi színvonalra emelkedtek. Az ősi magaskultúrákról, a Kabbaláról vagy az alkímiáról szóló gondolatai mind tartalmukban, mind megfogalmazásukban messze felette állnak a mai divatos ezoterikus-(neo)okkultista irodalomnak. Ilyen értelemben írói munkássága inkább ahhoz a misztikus irodalmi hagyományhoz sorolható, amelyet többek között Goethe, Yeats, Novalis és Gustav Meyrink neve fémjelez. Ráadásul Hamvas úgy szólt az ezotériáról, hogy mindenkor a napi valósághoz illesztette, s így az élet egészen apró és közönséges dolgait is szakralizálta. Akár a borról, akár a rántott levesről írt, megszentelte őket, így az olvasó azt érezte, hogy pusztán ezeknek a fogyasztásával már másnemű valóságba kerül, közel az aranykorhoz, az “igazi létezéshez”. Ráadásul szinte minden fontosabb gondolatát amolyan profetikus hangvétellel közölte. Akár a legjelentéktelenebb dologról esett szó (például arról, hogy az epret tejföllel vagy tejszínhabbal kell-e enni), akár valódi filozófiai problémákat érintett — szakrális kinyilatkoztatás lett belőle. Szentség, amely nem lehet másként. Ez az a hangvétel, az a stílus, amely majdnem mindenkit magával ragadt, aki a közelébe került. Ami Hamvas részéről kinyilatkoztatás, az az olvasó számára is revelációként hat. Tapasztalataink alapján szinte kivétel nélkül az érzelmeket érintette meg először, csak azután az intellektust. Ezért nem filozófus ő, legalábbis a szó szűkebb, hagyományosabb értelmében nem az, hanem próféta. Könyvei, írásai pedig nem véletlenül keltnek némelyekben a szent iratokéhoz hasonló kultikus tiszteletet. Művészembert, tudományos problémákkal bajlódó intellektuelt vagy művelt munkást egyaránt ez a hangvétel fog meg elsőként. Hamvas így fogadtatott el szinte bármilyen gondolatot. A hamvasizmus egyik legjellemzőbb vonása, hogy akiket magával ragadott ez a világgép, azok kritika nélkül mindent elfogadtak tőle — legyen az társadalmi kérdés, filozófiai probléma vagy egy műalkotásról

alkotott vélemény. A hamvasi életmű biblia volt, a vonzaskörébe kerülők pedig jellegzetesen vallásos emberek, akik mindent elfogadtak vallásuk alapítójától.

(*A Hamvas-kultusz és a hamvasi életminta*) A hatvanas években — néhány ritka kivételtől eltekintve — minden autonóm szellemi közösségi csoporttevékenység a privát szférába szorult: magánlakásokba, éttermekbe, a kevés megmaradt kávéházba, presszókba és kocsmákba, vagyis a baráti társaságok, a szűkebb közösségi élet színtereire. Ezeken a helyeken nem csupán összejártak az írók, a festők, a zenészek, a bölcsészek (vagy a műkedvelők, az autodidakták), hogy megtárgyalják a kulturális élet eseményeit, hanem kiállításokat és felolvasóesteket is gyakorta ott rendeztek. Az egyik ilyen, zömében képzőművészeket tömörítő, későbbi nevén Zuglói Körként ismert baráti társaság volt az, ahol Hamvas sok év után először jelent meg nyilvánosság előtt. A társaság egyik tagja, Molnár Sándor, aki személyesen ismerte őt, megkísérelte bemutatni Hamvas Bélát a barátainak. (Az egyik adatközlőnk szerint “még Szentendrén együtt kapáltak”.) Írásokat mutatott be tőle, s megszervezte, hogy egy ízben Hamvas tartson nekik előadást. A visszaemlékezések szerint azonban ez az esemény nem volt kimondottan sikeres, s a “zuglói művészek” a továbbiakban nem is nagyon foglalkoztak vele. Mindazonáltal ennek a körnek a léte adhatott alapot annak a legendának, amely szerint Hamvast fiatal képzőművészek istápolták élete végén.

A magánlakásokon kialakuló szellemi műhelyfélékről, az intellektuális életet élő körökről és társaságokról lehetetlen teljes leltárt készíteni. A hamvasi életút — és a körülötte kialakult legenda — szempontjából az egyik legfontosabb ilyen baráti kör Weöres Sándoré volt, aki, csakúgy mint felesége, szellemi mesterének tartotta Hamvast.⁹ “Weöres Sándor és Károlyi Amy Törökvész úti otthonába inkább egyénileg, mint csoportosan, rendszertelenül, de rengetegen jártak. ... Weöresön keresztül jutott el a későbbi buddhista, majd tradicionalista László András, majd az ő nyomában Altorjay Gábor, Szentjóby Tamás és Dúl Antal Hamvas Bélához és Kemény Katalinhoz.”¹⁰ Egyfelől tehát ők azok, akik Hamvas Béla megismertetésében nagy szerepet játszottak.

A hetvenes évek a magyarországi underground irodalom időszaka. “A hazai lapokban nem közölt, hazai galériákban ki nem állított, hazai színháztermekből kizárt, tehát valóban »földalatti« magyar újavantgardista festőkre, írókra, színészcsoportokra felszabadítóan hatott az önmagát megszervező nyugati ellenkultúra — ezen belül elsősorban a nyugati neoavantgárd — példája; tematikai, formai és publikációs szempontból egyaránt. ... Az ellenkultúra legfontosabb hatása azonban az volt, hogy a magyar újavantgárd — a szükségből szabadságot

kovácsolva magának — már nem is nagyon törekedett a megtűrt kultúrába történő integrálódással egyet jelentő, széles nyilvánosságot biztosító publikálásra; ehelyett periferikus kerületi kultúrházakban, egyetemi kollégiumokban, zártkörű bemutatókon, lakásokban, vidéki műtermekben, filmklubokban, kiállítási és előadásmeghívókon, kiállításmegnyitókön és katalógusokban stb. teremtette meg a maga sporadikus, szakadozott, félig informális, szűk, sőt sokszor zártkörű, de autonóm nyilvánosságát.”¹¹ Ezeknek az alkotóknak az ősei és példaképei közé elsősorban Ady, Füst Milán, József Attila és nem utolsósorban Hamvas Béla tartozott.

A *Más* folytatásaként 1980 legvégén indult meg a *Lélegzet* című “élő folyóirat”. “Lapengedély hiányában a szerkesztők (Györe, Rácz Péter, Miklóssy Endre, Tábor Ádám, Tábor Eszter) felolvasóestek keretében vitték a nyilvánosság elé az egyes lapszámokat. A decemberi első számot a Bercsényi Kollégiumban kétszáz főnyi közönség előtt az utolsó órában még betiltották, ám 1981 januárjában a Belvárosi Ifjúsági Házban a premier mégis lezajlott. 1981 és 1985 között tizenhárom folyóiratszám keretében negyvenöt szerző olvasta fel új írásait.”¹² A lap különszámot szentelt a halála után tizenöt évvel még mindig betiltott Hamvas Bélának.

Hamvas valójában mindvégig benne volt a művészek, írók köztudatában, igazából sohasem felejtették el, hiába volt indexre téve, hiába próbálta az akkori állami kultúrpolitika mellőzni. A nyolcvanas években azonban hirtelen változás állt be, Hamvas egyszerre kultuszszeméllyé válik, s a kultusz révén kezd kialakulni egy sajátos szubkultúra is. Már nem csupán az említett írói, művészi körök tartják nyilván Hamvast, hanem szélesebb ismertségnek is örvend. Különös társadalmi réteg kezdi bálványozni: fiatal marginális értelmiségiek és magukat jobbra fizikai munkából eltartó, ámde értelmiségi létet élő autodidakták egy sajátos csoportja. Ezek azok a többségükben az ötvenes-hatvanas években született és csak a nyolcvanas évekre felnőtté váló fiatalok, aki számára már nincs olyan mozgalom, ahová tartozhatnának. A baloldaliság szellemi tartalékai kimerültek, alig vannak, akik komolyan elhinnék a hivatalos maszlagot a kommunista utópiáról — ahogyan az e maszlagot adagolóknak, a hatalom embereinek nagy része sem hisz már benne. Az iskolában tanult értékek élesen szemben állnak a tapasztalatokkal és persze azzal, amit otthon hallottak. Nemzedékükre némi szemléleti bizonytalanság jellemző. Meg a tehetetlenség, hiszen az elődök példája jól bizonyította, hogy semmit sem lehet tenni.¹³

Míthogy a mozgalom közösségképző erői elsorvadtak, ám a közösséghez tartozás igénye megmaradt, a közösségmentés transzcendens, vallási, spirituális irányba kénytelen fejlődni. Többek között ezért is jelennek meg Hamvas Béla kultuszában a vallásosság, a spiritualitás, mi több, a titkos társasághoz tartozás elemei. A némely írásában — főként regényeiben — érződő kiábrándultság és válságtudat ráadásul jól is rímelt a hetvenes-nyolcvanas évek hangulatára. Alighogy szertefoszlott az egyik illúzió, az értelmiség egy része máris más illúziók fellegvárába kívánt menekülni. Az egyik ilyen illúzió a szellemi kivonulás mítosza volt, amely abban az időben

gyakorta tényleges kivonulással járt együtt. Akkor kezdtek falura látogatni a népi kultúra fiatal szerelmesei, tanyát vásárolni művészek, értelmiségiek. Nos, a Hamvas-mítosz részben ennek a mitológiának a része. A hamvasi életművet fiatal, marginális értelmiségiek csoportja találta meg magának, olyan emberek, akik Hamvast elsősorban ideológiaként használták, nem pedig írói példaképként vagy egyszerűen csak “nagy gondolkodó”-ként bálványozták. Ehhez a csoporthoz tartoztak egyrészt azok az értelmiségiek, akik függetlenségüket és ideológiai ártatlanságukat próbálták megőrizni, másrészt azok a “félbemaradt értelmiségiek”, akik, ha elkezdtek is egy főiskolát vagy egyetemet, néhány év után otthagyták, s azzal foglalkoztak, amihez éppen kedvük volt. Autodidaktaként képezték magukat, ám diplomához nem jutottak. Olyan emberek voltak ők, akik nem tartoztak a társadalom tényleges értelmiségi közé, de igényük volt az intellektuális létre. Ami összekötötte őket, az főként az volt, hogy igénytelen, állásfoglalást, döntéseket és elkötelezettséget nem igénylő munkából éltek, s a tulajdonképpeni értelmiségi lét gyakorlását intézményeken kívül kísérelték meg. Leggyakrabban szakképzetlen könyvtárosként, levéltári kezelőként, raktárosként vagy kazánfűtőként dolgoztak. Ezekben a munkákban az volt a közös, hogy el lehetett rejtőzni a társadalom elől, s az ember feltűnés nélkül, szabadon gondolkodhatott az őt érdeklő kérdésekről. E fiatalok véletlenül sem dolgoztak sem gyárban (legfeljebb igen ritkán, s akkor is csak rövid, átmeneti időre vagy idenymunkásként), sem egyéb olyan helyen, ahol keményen hajtani kell. A “hamvasiánusok” bizonyos csoportjai pedig már szinte művészi rangra emelték azoknak a munkáknak a gyűjtését, amelyek ezt a fajta életmódot lehetővé tették. Így kerültek listájukra a fent említett “sztárállások” mellett olyan foglalkozások is, mint köztérióra-leolvasó, utcaicsatornalefolyó-ellenőr, patakőr, mozigépész, portás, éjjeliőr stb. Az efféle munkák preferálása mint életforma, persze, nem csak a hamvasizmusozhoz köthető, még csak nem is magyar sajátosság.¹⁴

A dolog természetéből, vagyis a marginalitásból adódóan Hamvas Béla követőjének lenni magától értődően ellenzéki is jelentett. Tudjuk, hogy abban a korban a társadalomtudomány és a művészet (azon belül is főként az irodalom) éppúgy az ellenzéki különféle magatartásformáinak adott otthont, miként a vallásosság megnyilvánulásai is. A szellemi élet e jelenségeit főként az köti össze, hogy a késő kádári korban már volt bizonyos legitimitásuk, s ennek határmezsgyéjén a burkolt ellenzéki jól el tudott rejtőzni.¹⁵ Persze, csak úgy, mint egy fa mögé bújva, hogy mindig kikandikáljon dalszövegként, egy könyv féloldalaként, egy cikk rejtett mondanivalójaként, egy színházi előadás vagy kiállítás fintoraként, gesztusaként. Voltaképpen ebbe a kontextusba illeszthető bele a hamvasizmus is, amely ideológiáját tekintve határozottan a kommunista rendszer bírálatának, tagadásának tekinthető. Az 1985-ben kiadott *Karneválban* olvashatók — jóllehet az inkriminált rész “kiherélve” jelent meg — az első nyíltan szocialistaellenes kitételek, mint például a következő: “A realizmus

nem egyéb, mint az az életstílus és életrend, amelynek középpontjában a valóságtól való intenzív szenvedés áll. Ez a szenvedés volt az, amely, mint művészeti mellékterméket, a szocializmust is megteremtette. A szocializmus nem egyéb, mint a valóságon való bosszú egy neme.”¹⁶ Persze, nem csupán a hamvasizmus, hanem minden egyéb alternatív szellemi irányzat is rendelkezett ellenzéki vonásokkal, már ha kívül rekedt az akkor normálisnak ítélt felfogás körén. Azokban az időkben misztikával, okkultizmussal stb. foglalkozni vagy egy szekta tagjának lenni automatikusan ellenlábas pozíciót jelentett a hatalommal szemben. A hamvasizmus iránt érdeklődők így eleve behelyezkedtek ebbe az ellenzéki pozícióba, sőt, némelyek számára a hamvasi eszmék iránti odaadásuk egyben ellenzékiességük megélésének sajátos módjává is vált.¹⁷

Ennek a fajta marginális életformának, persze, nem csupán politikai vetületei voltak, hanem egy sajátos mítosz is áthatotta. Az alantas munkát végző szellemi ember mítosza, a roncstelepen, raktárban, mezőn, erdőben dolgozó, élő, kivonuló mesteré, akit a gyanútlan arra járó talán észre sem vesz, vagy ha igen, legfeljebb lenézéssel vegyes szájalommal tekint rá. Pedig ő az, akitől a legfőbb bölcsesség megszerezhető volna, aki beavathatna a titkos tudásba. Ez a figura a szabadságnak, elsősorban a belső szabadságnak a megtestesítője, aki nem függ senkitől és semmitől. A mítosz első megtestesítője maga Hamvas volt, a Tiszapalkonyán segédmunkásként dolgozó mester. A perifirikusságból így a rejtőzködés mítoszának megélése, a marginalitásnak, a mellőzöttségnek az átspiritualizálása lett, vagyis messze nem egyszerű politikum.¹⁸ E mítosz ősi keleti előképei a tantrikus buddhizmus mahasziddhái: vándorló mesterek, gyakran koldusok, toprongyos alakok, akik valójában varázserejű, megvilágosodott lények. Nem véletlen, hogy Hamvas is sokat írt az ősi kultúrák és vallások efféle alakjairól, lett légyen szó a hinduizmusról, a buddhizmusról, a taóról vagy a szufiról. E motívum regényeiben is kiemelkedő szerepet kap: a *Karnevál* egyik hőse, Márkus például ugyanilyen rejtőzködő, álruhás mester, aki a főhőst, Bormester Mihályt avatja be. Vélhetőleg mindkét figura, Márkus és Bormester is maga Hamvas. Mindez azért érdekes, mert Hamvas így voltaképpen már önmaga mítoszt teremtett saját életéből. És a követők? Íme, néhány tipikusnak mondható hamvasiánus életút.

B. J.-t egy politikai tartalmú diákcsíny miatt kirúgják a gimnáziumból, így az érettségét esti középiskolában teszi le. Raktárosként dolgozik, majd a vízműveknél végez valami betanított munkát, később éjjeliőr. Rengeteget foglalkozik vallástörténettel, mágiával, okkultizmussal, de ismerős az európai filozófia berkeiben is, leginkább a kvantummechanika és a matematika által felvetett filozófiai problémák érdeklik. Voltak avantgárd kezdeményezései is. A nyolcvanas években a “hamvasi életeszmeny” hatására feleségével Krétára disszidál, ott narancsszedésből élnek. Hazajövele után a Buddhista Főiskolán és más “szellemi iskolák”-ban tanít. Jelenleg portásként dolgozik a Ferencvárosi Művelődési Házban.

P. T. K. avantgárd költő, akit az utolsó évben rúgnak ki a szombathelyi tanárképző főiskoláról. Előbb gyógyszergyári segédmunkás, majd segédkönyvtáros és fénymásoló az orvostudományi egyetem könyvtárában. Habár számos verset ír, a szocializmus idején csak ritkán publikálhat, nem is annyira politikai okokból, mint inkább marginális helyzete miatt. Jellemző viszont, hogy az a néhány verse mely folyóiratokban jelenik meg: a *Vigiliában*, az *Élet és Irodalomban* és a betiltás előtti *Mozgó Világban*. Egy ideig a párizsi Magyar Műhely szerkesztőségi tagja. Jelenleg is könyvtárosként dolgozik, s mindmáig Hamvas Bélát tartja egyik szellemi mesterének.

Jó barátja T. G., az egykori református teológus, akit egészségügyi okokra hivatkozva, évfolyamtársainak aláírásgyűjtése ellenére eltávolítanak a teológiáról. Egy ideig vasúti csomagmegőrzőkben dolgozik rokkantnyugdíjasként. Bár ő maga nem alkot, szenvedélyes műélvező. Az irodalom és a képzőművészet nagy ismerője, számos könyvtár és múzeum rendszeres látogatója. Jellemző eset, hogy összegyűjtött pénzén egy Paul Klee-kiállítás kedvéért Berlinbe utazik. Első Hamvas-olvasmányélménye után felkeresi Kemény Katalint, s tőle szerez további másolatokat. Kiterjedt levelezést folytat innen-onnan összeszedett külföldi ismerőseivel, s e levelekbe mindig belefűzi Hamvas egy-egy idézetét.

Sz. B. még a nyolcvanas évek elején agrármérnöki diplomát szerez, majd néhány évvel később filozófiadiplomát kap az ELTE-n. Közben a Körösi Csoma Sándor Buddhológiai Intézet előadásait látogatja, s ekkor ismerkedik meg Hamvassal is. Kapcsolata mindkettővel maradandónak bizonyul: mindmáig tagja az Árja Majtréja Mandala Rendnek, valamint a Hamvas Béla Kör egyik alapító tagja. Később a Testnevelési Főiskolán karateedzői diplomát szerez, 1998-ban pedig abszolvál a kulturális antropológián. Nem áll távol tőle a művészi önkifejezés sem, például sámánista performanszokon vesz részt. Még a szocializmusban elviszik közveszélyes munkakerülésért, dolgozik villanszerelőként, mosogatóként és takarítóként a Fórum Szállóban. Mostanság különböző "szellemi iskolák"-ban tart előadásokat, s a Tan Kapuja Buddhista Főiskolán tanít.

(*A hamvasizmus világképe*) A hamvasizmus kialakulásában ugyanakkor az is szerepet játszhatott, hogy bizonyos témákról a legtöbb információhoz Hamvas révén lehetett hozzájutni. Igen sokan általa ismerkedtek meg az ókori Indiával, Kínával és Egyiptommal, a görög kultúrával, a zsidó és az arab misztikával, a jóga filozófiájával vagy a buddhista tanokkal. De nem csupán ilyen dolgokkal. Számosan ekképp ismerték meg a világirodalom, a zene, a képzőművészet vagy a nyugati filozófia egy-egy nagy alakját is. Hamvas révén művelődtek — jobb esetben az ő hatására. Terjesztett kézírataiban az érdeklődő sok olyan információt olvashatott, amelyhez másképp nem

juthatott hozzá. Mindez, persze, azt is jelentette, hogy az ő interpretációin átszűrve nyílt meg a világ. Például amikor ősi ezoterikus hagyományokról volt szó, azt a legtöbbjük magától értődően hamvasiánus módra fogta fel és értelmezte. Amit ő leírt, az sokak számára megkérdőjelezhetetlen igazság volt. Hamvast olvasni ezekben a körökben egy világkép és vele egy értékrend automatikus felvétele volt. Az a világkép, amelyet hazánkban először Hamvas képviselt, s amely a nyolcvanas években oly sok fiatal gondolkodását határozta meg, az úgynevezett tradicionalizmus.

A tradicionalizmusnak az archaikus magaskultúrák mindenkifeletti tisztelete és az evolúciós elmélet elutasítása az alapja. (Voltaképpen elnevezése is erre utal.) Lényegi mondanivalója az, hogy létezik egy ősi (“aranykori”) léthelyzet, s ennek fő jellemzője a tapasztaló alany uralma a tapasztalati világ felett, amely ezáltal a miénktől eltérő mágikus valóság világa. E világ maga is az alany teremtése lévén jött létre. A történelem pedig nem más, mint az ősi állapotból való kizuhanás (bukás) folyamata. E folyamat révén pedig egyre inkább a tapasztalati világ kezd uralkodni a tapasztaló alany (szubjektum) felett. Ez a “tudatvesztés”, a sötétség ideiglenes győzelme a fény erői felett. A történelemben minden e körül forog, minden ennek szimbolikus kifejeződése. Például az aranykori alanyt az archaikus magaskultúrákban a szakrális istenkirály képviselte, s a királyság intézményének folyamatos süllyedése és a demokrácia megjelenése egyaránt ennek a kizuhant állapotnak a jele. A tradicionalisták élesen elutasítják a demokráciát, a modernizációt, a köztársasági államformát, a haladás, de még a fejlődés eszméjét is, sőt, a mindezek alapjául szolgáló objektív valóság fogalmát. Természetesen a vallásoknak is a legszakralizáltabb formáit tartják a legmagasrendűbbnek, s némely képviselőjük eljut a szélsőjobbaldaliság igenléséig.¹⁹ Persze, Hamvas a humánuma, kevésbé doktriner gondolkodása, humora és nem utolsósorban a szélsőjobbtól való idegenkedése miatt nem nagyon sorolható az igazi, keményvonalas tradicionalisták közé, sajátos szemléletmódját mégis ennek az irányzatnak az ismeretében érthetjük meg igazán.

A tradicionalizmus gondolati tartalmát tekintve ugyan kevesebb, ám az életérzés szempontjából mindenképpen több volt filozófiai rendszernél, mivel bizonyosfajta belső lázadást tett lehetővé, s ebben benne rejtett a kor kritikája is. Hamvas Béla felfogásában a válság, amely a jelen világot jellemzi, nem pusztán társadalmi, gazdasági vagy politikai természetű, hanem ezeken túlmenően és ezeket megelőzően az emberi lélek mélyén való meghasonlás. Hérakleitoszt tekinti példaképének, akinek életútjában az európai szellemi ember sorsát látta megvalósulni. Hérakleitosz, aki megpróbálta visszavezetni az embert eredeti szellemi helyére, ám szándékát nem értették meg, ősképe a mai kor szellemi emberének, aki — hozzá hasonlóan — magára marad és elszigetelődik. Hamvas, akit 1948-ban megfosztottak állásától, s arra kényszerült, hogy vidéken előbb földművesként, majd raktárosként keresse kenyerét, e külső kivonulást belső kivonulással párosította, s ezáltal

megnemesítette helyzetét. Válságfilozófiája teljes összhangban volt tényleges marginális helyzetével — akárcsak azoknak a veszteseknek a helyzete is ezzel az ideológiával, akik később őrá hivatkoztak, őt tartották mesterüknek. Hamvas aktuális volt a maga korában, s újra időszerűvé vált, immár új minőségben, a nyolcvanas években, amikor ő volt az ideológiai bázisa követői választásának. Ez a réteg (a nyolcvanas évek fiataljai), vállalván marginalitását, létformájában tudatosan is arra törekedett, hogy mindinkább eggyé váljon példaképével.

A marginalitás, persze, sokszor rejt magában bizonyos szépséget és romantikát. Így volt ez a hamvasizmussal is. Városszerte keringtek a gépelt, stencilezett másolatok, s a megkaparintott szövegeket mint “kincseket” nagy izgalommal cserélgették. Azokat a kiváltságos figurákat pedig, akiknek volt valamilyen, a többiek számára ismeretlen kéziratforrásuk, nagy tisztelet vette körül. Akadt olyan, akinek még szép summát is megért egy-egy mű birtoklása. Mások cselhez vagy már-már erőszakossághoz folyamodtak, hogy a szent iratok egyikét-másikat megszerezzék. Az említett T. G. például szabályosan zaklatta Hamvas özvegyét újabb kéziratokért. Erre az időszakra Kemény Katalin így emlékezik vissza: “1968 után, amikor kéziratainak rendezése rám maradt, a helyzet súlyosbodott. Kiderültek a hiányok. Van olyan hűséges tanítvány, aki ma is őriz pótolhatatlan kéziratot. Valóságos pszichózis lett úrrá némelyiken. Hányszor hallottam szóról szóra ugyanazt a mondatot: »Csak az marad fenn, amit ő őriz.« S ez annál különösebb, mivel jól tudták, hogy a tisztába tett írásokat sorra helyezem el a Széchényi Könyvtárban. Megindult az irataival való zugkereskedés, amivel szemben tehetetlen voltam — és vagyok.”²⁰ A kézzől kézre járó másolatok között pedig, bizony, olykor egy-egy hamisítvány is megjelent, amolyan “pszeudo-Hamvasok”. Ebben az időszakban szövődött mítosz azok köré is, akik még életében ismerték a mestert.

A hamvasizmusnak mint szubkultúrának másik szembeűnő vonása, hogy inkább a férfiakat érintette meg, mint a nőket. Vannak szubkultúrák, amelyek a nőkre vannak nagyobb hatással (például megfigyeléseink szerint ilyen ma az okkult természetgyógyászat körül kialakult szubkultúra), a hamvasizmus azonban inkább a férfiak ügye volt. Nyilvánvalóan szerepet játszik ebben az is, hogy minden passzivitása ellenére valamiféle harc magatartást eszményített. A hamvasi felfogás nem egyeztethető össze a kispolgári léttel, felvállalása a válság tudatosítása is egyben, amely ellen (legalább) belső harcot kell vívni. Persze, azért egy-egy hölgy is megjelent időnként a társaságban, többnyire valakinek a hozzátartozója, barátnője, húga stb. A kimondottan Hamvas iránt érdeklődő nők főként a képzőművészek köréből kerültek ki.

E szubkultúra körülbelül tízéves virágzása elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a saját terminológia (némi túlzással: szleng) csírái is kialakuljanak. A leggyakrabban használt kifejezés talán a “szellem”, jelzőként a

“szellemi” volt. Ha például valaki buddhizmussal vagy más ezoterikus tanítással kezd foglalkozni, az “szellemi dolgokkal foglalkozik”. Aki pedig már nyakig belemerült ezekbe a dolgokba, az “szellemi utat jár”, ennél fogva “szellemi ember”. A vallásosságban vagy a tudás megszerzésében előrejutott ember kedvelt megnevezése a “magasabb szellemi szintre jutott” szerkezet. A “szellemi ember”, persze, nem hagyományosan vallásos, hanem minőségileg más, mondhatni: magasabb rendű lény, aki főként a “tudás” megszerzésére törekszik, s a “megtapasztalásra” alapoz. A “szellemi ember” a dolgokat “szellemi szempontból” ítéli meg. S ahogyan létezik “szellemi ember”, ugyanúgy létezik “szellemi hagyomány” is. Az utóbbi kifejezés egyrészt egy vélt egyetemes spirituális-ezoterikus hagyományt, másrészt a létező okkultista-ezoterikus irányzatok összességét jelöli.

A “szellemi út” szinonimájaként gyakran használták a “realizációs út” kifejezést. A “realizáció” a “megvalósulás”, a “megvalósítás” késő szocialista kori, intellektuális ízű megfelelője, amely azonban akkoriban általános használatnak is örvendett.

Ugyancsak kulcsszó volt a “létszemlélet”, amely ebben a szlengben a világkép, a világnézet szinonimája. Különbözik is azonban tőlük: ezt meg kellett valósítani ahhoz, hogy az ember megértse. Ezek szerint az aranykori, azaz őskori egység nem pusztán metafizikai jelképrendszer, hanem megvalósítandó életgyakorlat is, ami azt jelenti, hogy csak olyan mértékben ismerhető meg, amilyen mértékben az ember a saját életében megvalósítja.

Ha teljes képet akarunk kapni erről a világról, lehetetlen kihagyni a magyarországi buddhizmust. Ez ugyanis igencsak sajátos közeget teremtett (az egész térségben egyedülállóan) a Hamvas Béla által is preferált témáknak és életérzésnek, sőt, az egyik akkori központja volt a Hamvas-kultusznak.

A magyarországi Buddhista Misszió Hetényi Ernő vezetésével 1951-ben alakult meg, s ez volt a térség első — és egészen a rendszerváltásig egyetlen — hivatalosan bejegyzett buddhista intézménye. A hetvenes évek elejéig csak szűk ismeretségi kört érintett, valójában inkább protokoll- és propagandafeladatokat ellátó “kirakatintézmény” volt a hatalom vallás- és kultúrpolitikájának megfelelően. A hetvenes évektől azonban a hazai buddhizmus (és főként annak oktatási intézménye, a Kőrösi Csoma Sándor Buddhológiai Intézet) egyre inkább gyűjtőhelyévé vált minden, akkoriban illegitimnek számító ezoterikus szellemi irányzatnak. Ekkor futott fel az asztrológia, ekkor került előtérbe új szellemi irányzatként a marginálisok e köreiben a tradicionalizmus is. Szó esett mágiáról, alkímiáról és más egyéb “ősi tudományokról”. Szinte mindenki odajárt, akit nemcsak a buddhizmus, sőt nem is csupán a keleti bölcsélet érdekelt, hanem mindenféle okkult, misztikus irányzat.²¹ Nagyon sokan a Buddhista Misszióhallottak először Hamvas Béláról és írásairól. Vagy ha már más körülmények között találkoztak vele, s megragadta őket, előbb-utóbb ide is elvetődtek.²²

Mint már volt róla szó, a hamvasizmus virágzásához nagymértékben hozzájárult a késő kádári korszak szellemi pangása és információhiánya. Sőt, abban a korban főként az információhiány teremtette meg azt a sajátos atmoszférát, amelyben a kulturális események az ellenzékiesség diszkrét bájával tetszelegtek, s a kultúra hordozói gyakran valamilyen titkos tudás birtokosaként jelentek meg. Hamvas Béla alakja azért is játszhatott kulcsszerepet ebben az időszakban, mert főként általa vált megismerhetővé (és aránylag magas szinten) számos kevésbé ismert információ az okkultizmusról, a keleti misztikáról, az ősi kultúrák szent iratairól, az orákulumokról stb. És, ugyebár, nemcsak ezeknek az obskúrus dolgoknak a gyűjteményei alkották Hamvas szellemi hagyatékát, hanem ez az életmű irodalmi és művelődéstörténeti műveltséget is nyújtott. Az olyan Hamvas-írások, mint például az *Anthologia Humana*, a *Száz könyv* vagy egyéb, különféle költőkről, írókról, festőkről vagy zeneszerzőkről írt rövidebb esszéi ismertettek meg sokakat e szerzőkkel, művészekkel. A hamvasizmus tehát sajátos alternatíva, illetve válasz volt a pangásra. Sőt, sokak számára kimondottan az értelmiségi létet jelentette: egyszerre volt lexikális értelemben vett tudásanyag, mindent megmagyarázó, mindent a helyére rakó, koherens világgép, valamint az erre rárakódó életérzés és életminta révén hitelesnek érzett válaszadás a kor problémáira. Ráadásul e világgép — a hamvasi műveltség és a világon kívül álló, arisztokratikus szemlélet révén — jellegzetes elittudatot is adott a követőknek. A hamvasizmus azt az illúziót keltette a benne elmerülő elmében, hogy az ember mindent ért, ami a világban zajlik, amit pedig esetleg mégsem, azzal nem is érdemes foglalkozni (jellegzetesen vallásos alapállás). A hamvasisták kivettségükben, marginalitásukban egy láthatatlan szellemi elit tagjainak gondolhatták-érezhették (és többségükben gondolták és érezték is) magukat, s ez vigaszt nyújtott számukra, talán kárpótlást is sok mindenért.

(*A hamvasizmus hanyatlása*) 1948. évi elhallgattatásától egészen haláláig mindössze egyetlen rövid írás jelenik meg Hamvas Bélától (1963-ban). A hetvenes évek folyamán fel-felbukkan egy-két cikke, megjelenik néhány rövid tanulmánya, majd 1976 után hosszú csend következik, egészen 1982-ig, amikor a *Galaktika* (!) megjeleníti *A perui vázák esztétikája* című írását. A nyolcvanas évek közepétől lassacskán újra beindul a kiadása, Hamvas-esszék jelennek meg a *Vigiliában*. (Jellemző, hogy éppen ebben a folyóiratban közölték, amely mint katolikus értelmiségi lap nyilvánvalóan bizonyosfajta alternatívát képviselt a “hivatalos szemlélet”-tel szemben, olyan folyóiratokhoz hasonlóan, mint például a *Mozgó Világ*.)

1988-tól már sorra adják ki Hamvas Béla műveit, ám igazán legitimé csupán a rendszerváltással válik. Ezzel párhuzamosan a hamvasizmus is intézményesülni kezd. Szilágyi Imre, az ELTE filozófia

tanszékének akkori docense és Szatmári Botond akkori hallgató vezetésével megalakul a Hamvas Béla Kör. De nem ez az egyetlen szellemi műhely vagy ezoterikus iskola, amely ez idő tájt alakul. Elkezd működését az Óshagyomány Iskolája, a Logosz Egyetem, a Szellemi Búvárok Egyesülete és még további hasonló csoportok, körök, műhelyek, iskolák és egyesületek. A rendszerváltással lehetővé válik a szabadabb információáramlás. Nem kell már hamvasiánusnak lenni ahhoz, hogy valaki misztikával, ezotériával vagy az ősi magaskultúrák tradícióival foglalkozzon. Bárki nyíltan lehet bármi: krisnás, buddhista, asztrológus, tradicionalista stb. Így sokakat már nem elégt ki a hamvasi világkép, egyéb csatornák is megnyílnak, s Hamvas jelentősége fokozatosan csökkenni kezd.

A rendszerváltással megszűntek azok a rezsimok, amelyek voltaképpen a kulisszát teremtették meg a hamvasi válságtudathoz. Az utóbbi végső soron arra épül, hogy a tényleges szabadság korlátozva van, ám belül találhatsz menedéket. Ma másfajta válsághelyzetek vannak, a külső elnyomás megszűnt, ám belső menedék sincs már. A legitímációval maga a lényeg veszett el, a hamvasizmus világa, a korrupt létel való szembenállás. A szellemi kivonulás fogalma, mítosza értelmét veszítette. A rendszerváltás ily módon e sajátos társadalmi réteget is gyökeresen átalakította, sőt, lényegében meg is szüntette. Megnyíltak a lehetőségek mind szellemi, mind gyakorlati téren. A feldúsult információáramlás sokakat elfordított Hamvastól: némelyek új ideológiákat találtak, mások számára viszont fölöslegessé vált újabb és újabb ideológiák kovácsolása, hiszen most már lehetőségük van az önmegvalósításra, azaz nincs szükségük elvonulásra vagy szellemi pótcselekvésekre, pótcélok kitzűzésére. Azok a típusú intellektuelek, akik hajdanán tanyákra vonultak, most ösztöndíjakat pályáznak meg, s így eljuthatnak egyrészt Nyugatra, tanulhatnak ottani egyetemeken, másrészt elutazhatnak a mesés Keletre, Indiába, Tibetbe vagy Nepálba, és személyesen nézhetik meg az ősi kultúrákat, pontosabban azt, ami megmaradt belőlük. És vannak, persze, akik egyszerűen beszálltak a versenybe, a hamvasi szellemiséget a kapitalista versenyszellemmel váltva fel, ők mára valamelyik többé-kevésbé jól menő vállalkozásban tevékenykednek.

A rendszerváltás nem egyik napról a másikra változtatta vagy szüntette meg e szubkultúrát. Az eltelt tíz év tulajdonképpen átmeneti időszaknak tekinthető. A kilencvenes évek elején alakult iskolák és műhelyek nagy része csak néhány évig virágzott, többségük ma már nem működik. (Ilyen jellegzetes hely volt például az Óshagyomány Iskolája, amelynek saját folyóirata és könyvkiadója is működött.) Azok az intézmények pedig, amelyek azóta is fennállnak, fokozatosan eltávolodtak Hamvastól. A legjobb példája ennek a Logosz Egyetem néven működő, ezotériával foglalkozó, hivatalosan el nem ismert magániskola, amelynek az egyik alapító tagja és mindmáig tanára Dúl Antal, a Hamvas-hagyaték kezelője, Hamvas jogutódja. Az intézmény megalakulásakor az egyetem tananyagát és szellemiségét kimondottan Hamvasra építették. Az utóbbi időben azonban, bár Dúl

továbbra is ott tanít, egyre inkább háttérbe szorul a hamvasi életmű és szellemiség, s olyan témák kapnak mind nagyobb szerepet, amelyeknek Hamvashoz már szinte semmi közük. Ráadásul a diákság érdeklődése is jobbra az utóbbiak felé fordult. Más ezoterikus iskolákban és körökben pedig, mint például a Szellemi Búvárok Egyesületének előadásain, amelyeken szintén közreműködnek egykori hamvasisták, Hamvas szóba sem kerül.

Van ugyan hazánkban ma is egy, a hetvenes-nyolcvanas évekbeliekhez hasonló, ezoterikus érdeklődésű, marginális értelmiségi-félértelmiségi réteg, de ők inkább a természetgyógyászatban és a különféle New Age-irányzatokban (sőt, olykor a drogban) keresnek menedéket. Hamvas többé már nem ideológiája semmiféle életmódnak, s bár jelen van a köztudatban, mégis csupán egy a sok "mester" közül, messze nem olyan meghatározó, mint amilyen a nyolcvanas években volt. A margóról fokozatosan eltűnt azáltal, hogy intézményesült, holott a hamvasizmusnak mindig is éppen a marginalitás volt a lényegi eleme. Ahogyan Hamvas Béla egyetemi tananyagává vált, mind a filozófia, mind az irodalom szakon, úgy hanyatlott fokozatosan a hamvasi életesmény. Ma már, mint nagy írónk, beemeltetett a nemzeti panteonba, s társadalmilag elfogadottá vált, ám ezzel együtt népszerűsége alábbhagyott.

A Hamvas Béla Kör, az egyetlen olyan intézmény, amely kizárólag Hamvas emlékéét ápolja, időközben szintén átalakult, s ezt a Hamvas-hívők összetételének változása is jól mutatja. Míg a hamvasizmus virágkorában jobbra férfiakat érintett meg kultusza, s nők csupán mint hozzátartozók, barátnők vagy feleségek kerültek kapcsolatba ezzel a gondolatvilággal, mára férfiak és nők vegyesen látogatják az efféle előadásokat. Az érdeklődők korosztálya is megváltozott, általában többségben van az idősebb nemzedék, szemben a nyolcvanas évekkel, amikor a fiatalabbakat érintette meg a hamvasi gondolat. Az első időben még sok egyetemista, középiskolás is ellátogatott a kör rendezvényeire, mostanában viszont egyre több nyugdíjas értelmiségi jön.

A rendszerváltás óta eltelt tíz év után újabb minőségi váltás az intézményesülés folyamatában az állam által támogatott Hamvas Béla Intézet felállítása. A jelenlegi kormány országimázs-építési programjában fokozottan hangsúlyozza a "Nagy Magyarok" szerepét;²³ prezentálni kell, hogy vannak magyar filozófusok, gondolkodók. Ebbe a trendbe illeszkedik bele a Hamvas Béla nevét viselő kultúrakutató intézet létrehozása is. A kultuszalapítókát, persze, mellőzték e vállalkozásban. De minden forradalomnak ugyanez a forgatókönyve: a forradalmárookra egy idő után már nincs szükség, háttérbe szorulnak, elfelejtődnek. Az intézet vezetője, Hankiss Ágnes hiába mondta megnyitó beszédében, hogy Hamvas szellemisége hatja majd át az ott folyó munkát, elég nehéz elképzelni ezt olyanokról, akik nem ismerik, nem tudják magukénak ezt a gondolkodásmódot. Arról nem is beszélve, hogy a társadalomtudományok nagyon is távol állnak ettől a szellemiségtől. A Hamvas-hagyatékot kezelő Dúl Antalt kérték fel először arra, hogy a megnyitón beszédet mondjon, ám valamilyen okból az utolsó

pillanatban mégis kihúzták a nevét. Helyette Bolberitz Pál beszélt, aki egy rosszul idézett Hamvas-mondatra építette az előadását. “Az emberi életnek nem célja, hanem értelme van” — mondta Hamvas. Ezt fordította meg a szónok, s a meghívóra is ez került: “Az életnek nem értelme, hanem célja van.”

JEGYZETEK

- ¹ Hamvas, B.: Interview. In: Patmosz. Esszék. Életünk Könyvek, Budapest, 1994, 253–255. l.
- ² Farkas, A. M.: Buddhizmus Magyarországon, avagy az alternatív vallásosság egy típusának anatómiája. Az MTA Politikai Tudományi Intézetének Etnoregionális Kutatóközpontja, 1998, 116. l.
- ³ Az említett cikkek között elvéve akad egy-egy, amelyben legalább utalásszerűen valamiféle társadalomleírásra bukkanhatunk. Ilyen például: Horkay Hörcher, F.: Barangolások. Gondolatok a nyolcvanas évek Hamvas-recepciójáról. Új Forrás, 1993, 25. 10. l.
- ⁴ Lásd például: Jókai, A.: “Egyszer, egyetlenyszer és soha többé”. A Hamvas Béla-jelenségről. Európai Utas, 1994, 14. 62–63. l.; “Ne üljetek füstparipára!” Hamvas Béla az ezredvégen. Holnap, 5. 1994/2., 15–19. l. Lőrinczné Thiel, K.: Hamvas Béla válságfelfogása. Jelen-lét, 1992, 10. 53–64. l.; Ifj. Fabiny, T.: Száz éve született Hamvas Béla. Lelkipásztor, 1997/4., 140–142. l.; Sebő, J.: Hamvas Béla és a Bakony. Új Horizont, 1996/1., 90–94. l. Ugyanakkor már a nyolcvanas években megjelent a kultuszt elítélők csoportja is. Idetartozik például Földényi, aki mindemellett nagy tisztelője Hamvasnak. (Földényi, F. L.: A túlsó parton. Budapest.)
- ⁵ Darabos, P.: Az egyetlen hiteles közösség gondolatának képviselője: Hamvas Béla. Hamvas Béla: Közös életrend. Válogatás esszéiből és életművének teljes bibliográfiája. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1988, 9. l.
- ⁶ Lukács, L.: A Vigilia beszélgetése Kemény Katalinnal Hamvas Béláról. Vigilia, 1997/9., 705. l.
- ⁷ Uo. 705. l. (Kemény Katalin Hamvasról még: Portré őszi fényben. Confessio, 1996/2., 46–49. l.; A Hamvas-jelenség. Új Forrás, 1993/10., 63–71. l.)
- ⁸ Szőcs, G.: ... és akiket nem. Életünk, 1987/9., 852. l.
- ⁹ “Hamvas Bélának, mesteremnek köszönöm, hogy megírhattam ezt a könyvet: ő teremtett bennem harmóniát.” Ezzel az ajánlással kezdi Weöres A teljesség felé címmel 1995-ben kiadott kötetét (Tercium Kiadó, Budapest, 1995.), amely amolyan hamvasi bölcseségeket, utánérzéseket tartalmaz.

- ¹⁰ Tábor, Á.: Váratlan kultúra. Esszék a magyar neoavantgárd irodalom és művészet történetéből. Balassi, 1997, 23. l.
- ¹¹ Uo. 67. l.
- ¹² Uo. 136. l.
- ¹³ Erről a korhangulatról lásd pl.: Csengey, D.: A kétségbeesés méltósága. Budapest, Magvető Kiadó.
- ¹⁴ Egyébként Kelet-Európában mindenhol megtalálhatók voltak azok a marginalitásba szorult értelmiségiek, ellenzékiek, akik kimondottan olyan munkát kerestek, amelyben elrejtőzhetnek, s amely mellett szellemi életet élhetnek. (Ezt nehéz fizikai munka mellett igen nehéz megvalósítani.) Csehszlovákiában például a kazánfűtői állás olyan tipikus "szakma" volt, amelyet gyakran választottak ellenzéki, megfigyelés alatt álló értelmiségiek. Csehország rendszerváltás utáni első külügyminisztere, Jirži Dienstbier is kazánfűtőként dolgozott, egyenesen onnan került a miniszteri bársonyszékbe.
- ¹⁵ Erről lásd pl.: Konrád, Gy., Szelényi, I.: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.
- ¹⁶ Hamvas, B.: Karnevál. Magvető Kiadó, Budapest, 1985, 340. l.
- ¹⁷ Habár szimbólumértékű, hogy a Demokratikus Ellenzék (az úgynevezett Rajk-féle társaság) is adott ki Hamvast, a követők körére nem az aktív politikai ellenzékiiség a jellemző, inkább az egész akkori társadalmat tagadó, passzív kivonulás. Ez a passzivitás adott alapot Horkay Hörcher Ferencnek arra, hogy egy szójáttékkal e félellenzékiséget félöllenenzékiségnek nevezze. "Úgy történt ez, mint a közhit szerint a német klasszikában és romantikában: a lefojtott politikai mozgástér a szellemi energiákat titkos, ezoterikus kulturális csatornába terelgette; az új nemzedék a fennálló kritikáját, mi több, tagadását a »létező«-re is kiterjesztette, s a politikában lehetetlennek vélt radikalitást az eszmék síkjára száműzte. Hamvas Béla ennek az önkéntes szellemi száműzetésnek vált jelképévé." Horkay Hörcher, F., i. m. 86. l.
- ¹⁸ Ez a mítosz (vagy mitológéma) egyébként nem magyar specifikum, a hippikorszak hanyatlásával Nyugaton is megjelenik. Érdekes példája ennek Alan Tanner filmje, a Fényévek távolából. A mű egy öreg mesterről szól, aki egy roncstelepen él, s tanítványául fogad, beavat, majd utódjául tesz meg egy fiatal semmirekellőt. A film mondanivalója a hippikorszaknak és a hatvannyolcas eszméknek a rejtett, periférián való továbbéléseként is értelmezhető, ami, persze, egyáltalán nem mond ellent a szakrális motívumoknak. Tanner alkotása egyébként nagyon kedvelt volt némely hamvasista (és buddhista) körben, sokan saját eszményeikre ismertek az alkotásban.

¹⁹ Maga a “tradicionalista” elnevezés egy örökké jelen levő és a különféle kultúrákban más-más formát öltő, ám mindig ugyanazt a tartalmat hordozó “örök szellemi-metafizikai hagyományra” utal. Rendszere — csakúgy, mint a többi ezoterikus-újgnosztikus irányzaté — erősen szinkretisztikus képződmény, amelyben egyaránt helyet kapnak az archaikus magaskultúrák különféle átértelmezett vallási elképzelései, mindenféle “beavatási misztérium”, a Grál és a lovagi eszmény, az alkímia, a jóga, a Kabbala, a szexualitás misztikus-spirituális értelmezései, a mágia és, persze, az asztrológia. A tradicionalizmus kiemelkedőbb képviselője és szerzője például Julius Evola, René Guenon, Fritjhof Schuon, Titus Burckhardt. Bizonyos tradicionalisták Mircea Eliadét is magukénak vallják, vélhetően nem csupán miszticizmusa, hanem fiatalkori politikai nézetei miatt is.

²⁰ Lukács, L., i. m. 700. l.

²¹ A magyarországi buddhizmusról mind történelmileg, mind szociológiailag átfogó képet ad: Farkas, A. M., i. m.

²² A Buddhista Missziónál László András volt az, aki a legerőteljesebb propagandát fejtette ki Hamvas Béla mellett, hiszen ő volt az az ember e körben, aki még személyesen ismerte őt. Ráadásul László András — mint a magyarországi tradicionalizmus egyik legradikálisabb képviselője — írásaiban és előadásaiban számtalanszor hivatkozott Hamvasra. (Lásd például: László, A.: Tradicionalitás és létszemlélet 1995: 11-12.) Az igazsághoz, persze, hozzátartozik, hogy — a szemtanúk elmondása szerint — Hamvas Béla életében szinte semmilyen kérdésben nem értett egyet László Andrással, s barátságuk mítoszát az utóbbi csak később teremtette meg.

²³ Így például a könyvtáros “polihisztor” Várkonyi Nándorról is kerekasztal-beszélgetést sugároz a TV2, s jeles tudósok méltatják benne munkásságát. Várkonyi egyébként sok szempontból Hamvashoz hasonló alakja a magyar kultúrtörténetnek.